

Federalizace KSČ ve druhé polovině 80. let 20. století¹

Martin ŠTEFEK²

Federalization of Communist Party of Czechoslovakia in the 2nd half of 20th Century

Abstract: The paper looks into the intra-party debates on the federalization of the Communist Party of Czechoslovakia in the late 1980s. Firstly, the author describes the establishment of the party organ in the Czech lands and examines its structure and powers. Secondly, the comparison with analogous process from the 1960s is carried out. Finally, the federalization of the party is discussed, in the broader context of the process of perestroika in Czechoslovakia. The findings are based on the research of so far generally unknown archival document of the origin of the Central Committee of the Communist party.

Key Words: The Communist Party of Czechoslovakia, Federalization, The Process of Perestroika.

Tématu federalizace Komunistické strany Československa v osmdesátých letech, jež svým významem patří, nutno podotknout, spíše k druhořadým problémům ve výzkumu českých a slovenských soudobých dějin, nebylo doposud věnováno mnoho pozornosti. Badatelský nezájem jistě plyne ze skutečnosti, že stranickou federalizaci a odstranění asymetrického modelu se nikdy nepodařilo dotáhnout do zdárného konce. Pouštět se tak do studia něčeho, co nebylo plně realizováno,

jako by ztrácelo svůj význam. Domnívám se však, že v rámci konference *Dvacet let od zániku československé federace: Proměny vztahů Čechů a Slováků od roku 1918 po současnost* stojí za to podívat se ve stručnosti na vnitrostranickou debatu z konce osmdesátých let, jež se tématu federalizace strany věnovala. Sonda do archivních pramenů provenience Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) týkající se daného tématu má svůj doplňkový význam nejen v oblasti výzkumu vztahů Čechů a Slováků, pojednání o vzniku stranických orgánů v českých zemích můžeme zasadit do širších „přestavbových“ debat na konci osmdesátých let. V této souvislosti nelze nezmínit rok 1968, kdy se problém odstranění asymetrie stranického uspořádání taktéž řešil v kontextu reformy politického systému. V obou případech (1968 a 1988) byly úvahy o stranické federalizaci podmíněny komplexnějším projektem, nikdy nešlo o izolovaný problém.

Součástí úvah o federálním uspořádání ČSSR, jež probíhaly po lednu 1968, bylo též odstranění asymetrického uspořádání stranických orgánů. O vytvoření Komunistické strany českých zemí (KSČZ) jednalo zasedání ÚV KSČ ve dnech 29. května až 1. června 1968 (Rychlík, 2012, s. 498; Vondrová, Navrátil, 2000, s. 92–107). Dne 10. srpna 1968 byl zveřejněn návrh nových stanov KSČ, v nichž se uvádí, že „Komunistická strana českých zemí, Komunistická strana Slovenska jsou národně územními organizacemi jednotné internacionální Komunistické strany Československa“ (Vondrová, Navrátil, 2000, s. 333). V souvislosti s tím se počítalo s brzkým konáním ustavujícího sjezdu dosud neexistující KSČZ. Tyto plány však byly přerušeny vývojem po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Plenární zasedání ÚV KSČ dne 17. listopadu 1968 rozhodlo o odložení jak XIV. (řádného) sjezdu KSČ, tak i ustavujícího sjezdu KSČZ. Totéž plénium schválilo ustavení „Byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích“, které mělo plnit obdobnou úlohu jako Komunistická strana Slovenska (KSS) (Vondrová, Navrátil, 2000, s. 668).

Poprvé se devítičlenné³ „Byro“ pod vedením Lubomíra Štrougala sešlo dne 2. prosince 1968. Do května 1971, kdy bylo zrušeno, se konalo 78 schůzí.⁴ Na prvním setkání členové Byra diskutovali o působnosti nového orgánu. V komuniké z jednání⁵ deklarovali, že „[t]ěžiště své

práce spatřuje byro především v zajištění jednotného výkladu rezoluce listopadového pléna ÚV KSČ, zejména z hlediska konstituování českých národních výkonných orgánů, v přípravě členských schůzí základních organizací strany a ve výstavbě vlastního aparátu byra ÚV KSČ.“

⁶ Stejný dokument pojednával o zřízení tiskového orgánu Byra – časopisu *Tribuna*.⁷

Ačkoliv se jeden z tehdejších aktérů – Čestmír Císař – ve svých pamětech o Byru vyjadřuje jako o orgánu, jenž nesměl vyvíjet samostatnou iniciativu (Císař, 2005, s. 1062), sehrálo Byro za dva a půl roku své činnosti v politickém vývoji Československa významnou úlohu. Zajímavé je už jeho personální obsazení. Zatímco prvotní „devítka“ více či méně reflektovala tehdejší rozložení sil mezi tzv. konzervativní a reformní křídlo, postupem času se Byro stalo místem, kam se mohli vrátit do vrcholné politiky lidé, kteří museli po srpnu z vedení KSČ odejít. Byla to příležitost zejména pro „konzervativce“ Antonína Kapka, Oldřich Švestku a Drahomíra Koldera, kteří nejvyšší vedení strany opustili bezprostředně po invazi vojsk. Spolu s nimi do byra přišli pozdější členové „normalizačního“ vedení strany – Josef Korčák a Josef Kempný.⁸

Samotná činnost orgánu byla zaměřena na uplatňování vedoucí úlohy KSČ ve vznikající federalizované struktuře v ČSR. Velkou část práce zabírala oblast kádrové politiky, jejíž rozsah činil z Byra významné těleso. Dne 21. dubna 1969 schválilo Byro svůj kádrový pořádek, který obsahoval 1770 funkčních míst.⁹ Zde je potřeba si uvědomit, že vznik nomenklatury Byra spadá do doby, kdy kádrová politika strany byla v podstatě zhroucená a kdy návrh kádrového pořádku ÚV KSČ z února 1969 počítá s „pouhými“ 1975 funkcemi (Hradecká, Koudelka, 1998, s. 88). Byro se v tomto ohledu notnou dávkou podílelo na obnovování vedoucí úlohy strany, která byla zhroucením systému nomenklatury poškozena. V tomto kontextu je nutné připomenout, že Byro sehrálo důležitou roli v době konání prověrek a výměny členských legitimací, zejména v letech 1969 až 1970. Ostatně, činnost orgánu v tomto ohledu pozitivně hodnotí též dokument *Poučení*:

„Ustavením byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích byly zmařeny záměry pravicových oportunistů svolat tzv. sjezd českých komunistů a rozštěpit KSČ podle národnostního hlediska. Jeho

předseda L. Štrougal v byru ÚV KSČ a mnozí soudruzi v krajích, okresech a základních organizacích vynaložili v této době značné úsilí, aby pravice byla postupně vytlačována z řízení nižších stranických orgánů a aby se obnovila práce strany v českých zemích na komunistických zásadách.“¹⁰

Poněkud jinak se na věc dívá Lubomír Štrougal ve svých pamětech. Podle jeho slov požadoval federalizaci strany, proti čemuž se stavěl Gustáv Husák. Z požadavku prý ustoupil proto, že případná nová organizační struktura mohla posílit levici (Štrougal, 2009). V roce 1970 se předsedou Byra stal Josef Kempný, který prý navrhl orgán zrušit (srov. Štrougal, 2009). Postupný zánik Byra počal již během roku 1970. Dne 6. března 1970 bylo sjednoceno politickoorganizační období s aparátem ÚV KSČ, v září téhož roku došlo k sloučení státně administrativního oddělení. V lednu 1971 bylo rozhodnuto o sloučení celého aparátu Byra s aparátem ÚV KSČ.¹¹ K zániku Byra pravděpodobně došlo, jak Gustáv Husák v roce 1988 prohlásil na schůzi PÚV, na nátlak sovětské strany.¹²

Během období tzv. normalizace patrně neexistoval v rámci československé politiky relevantní aktér, jenž by federalizaci strany znovu inicioval. Úvahy o vzniku republikových stranických orgánů v druhé polovině osmdesátých let se objevily, podobně jako ve dvoudesetiletí předtím, v rámci širších debat o reformě politického systému. Ačkoliv byla československá přestavba výrazně poznamenána „syndromem roku 1968“, připravované změny byly v mnoha ohledech podobné reformám z roku 1968.¹³ Realizace některých rozpracovaných koncepcí byla přerušena v listopadu 1989. To se týkalo též návrhu nových stanov KSČ, který byl projednán předsednictvem ÚV KSČ dne 25. srpna 1989. Text stanov, jenž měl být schválen mimořádným sjezdem KSČ v roce 1990, se o organizační výstavbě strany vyjadřuje takto: „Územními organizacemi Komunistické strany Československa jsou okresní, krajské a republikové stranické organizace v České socialistické republice a Slovenské socialistické republice.“ (čl. 35) „Nejvyššími orgány územních organizací Komunistické strany Československa jsou okresní, krajské konference a republikové sjezdy“ (čl. 36).¹⁴

Reformní podněty nové Gorbačovovy politiky byly v ČSSR specifickým způsobem reflektovány ve dvou etapách. Československá přestavba

byla u nás zahájena v návaznosti na lednové zasedání ÚV KSSS v lednu 1987. Druhým impulsem pro další rozpracování návrhů z různých oblastí představovalo konání 19. všesvazové konference KSSS v červnu 1988. O případném odstranění asymetrického uspořádání se poprvé zmínil člen PÚV Antonín Kapek v únoru 1987, kdy se vedení strany zabývalo závěry lednového pléna ÚV KSSS a případnou implementací některých podnětů v československých podmínkách.¹⁵ Vážnější úvahy o odstranění asymetrie se však vynořily až během roku 1988 v rámci rozpracování jiných reforem. Opět tedy platí, že nešlo o iniciaci federalizace jako samostatného tématu. Problém asymetrického uspořádání ilustruje například návrh reformy kádrové politiky, jež počítala s vypuštěním některých funkcí s převažující působností na Slovensku či v jednotlivých krajích ČSR z kádrového pořádku ÚV KSČ. Tyto funkce měly být převedeny zejména do nomenklatury ÚV KSS a krajských výborů strany. Když se PÚV v létě roku 1988 (v souvislosti s reflexí 19. všesvazové konference ÚV KSSS) poprvé vážněji zabývalo stranickou federalizací, byl vznik stranických orgánů v českých zemích iniciován především s ohledem na výše uvedenou problematiku. Karel Hoffmann, tajemník ÚV KSČ, který měl na starost většinu politických reforem a který spolu s Milošem Jakešem později předkládali návrh na vznik „Výboru“, nutnost odstranění asymetrie vysvětlil potřebou zjednodušení nomenklatury.¹⁶ O funkčnost československé federace vůbec nešlo.

Dne 30. září 1988 předsednictvo ÚV KSČ schválilo vytvoření „Výboru pro řízení stranické práce v českých zemích“. V diskusi předsednictva se objevil konflikt ohledně otázky budoucí stranické federalizace. Na jedné straně existovaly ve vedení hlasy, které odmítaly možnost budoucího vzniku komunistické strany v ČSR. Podle Josefa Kempného měl být Výbor orgánem, „který má za úkol zabezpečovat úkoly ÚV KSČ na území ČSR“.¹⁷ Kempný dále striktně odmítal připustit jakékoliv úvahy, že jde o federalizaci strany. Také Jozef Lenárt zdůraznil, že se vytvoření Výboru nesmí chápat a vydávat za provizorium. Na druhé straně byli lidé, kteří sice neusilovali o okamžitou federalizaci, ale v budoucnu viděli vznik komunistické strany v ČSR jako reálnou možnost. Podle Lubomíra Štrougala šlo v případě vytvoření Výboru o přechodné

opatření, které měl definitivně vyřešit předčasný sjezd.¹⁸ Dokonce i Vasil Biľak se vyslovil pro budoucí vznik ústředního výboru KS ČSR.¹⁹ Zdrženlivě se k tématu stavěl Gustáv Husák, který v diskusi prohlásil: „možná že přijde i další požadavek od Maďarů.“²⁰ Důvodová zpráva předloženého návrhu²¹ deklaruje, „že by v ČSR měl být ustaven stranický orgán, který by se obdobně jako ÚV KSS zabýval otázkami stranické práce souvisejícími především s rozpracováním úkolů národní a regionální povahy v souladu s celostátními a celospolečenskými zájmy, s usměrňováním a koordinováním práce komunistů v národních, státních, hospodářských a společenských orgánech a institucích.“²² Doposud tyto funkce plnil ÚV KSČ. Návrh však počítal s tím, že řízení krajských a okresních výborů strany zůstane v gesci centra, což bylo pro nově vznikající Výbor značně limitující.

Šestnáctičlenný Výbor měl být volen plénem ÚV na návrh PÚV. Oproti „Byru“ z let 1968–1971 byl nově vzniklý Výbor z hlediska organizační struktury o mnoho štihlejší orgánem. Aparát Výboru byl tvořen: 1) sekretariátem předsedy; 2) oddělením politickoorganizační a ideologické práce a 3) oddělením hospodářské a sociální politiky. Mnoho důležitých oblastí (např. evidence kádrů, evidence statistiky členů a kandidátů, vnitrostranická informace, činnost instruktorů, branná, bezpečnostní a právní politika, zahraniční styky, aj.) zůstalo v pravomoci ÚV KSČ. Do aparátu Výboru bylo zpočátku vyčleněno 70 pracovníků ze systematizace ÚV KSČ.²³

Vznik výboru posvětilo 10. zasedání ÚV KSČ, jež se konalo ve dnech 10. a 11. října 1988. O tom, že čelním představitelům strany nešlo o „skutečnou“ federalizaci, svědčí vystoupení generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše, který v souvislosti s návrhem na ustavení Výboru řekl, že „v žádném případě nejde o federalizaci strany, ale o vytvoření dosud chybějícího územního orgánu jednotné Komunistické strany Československa v ČSR. To znamená“, dodal Jakeš, „že nevytváříme českou komunistickou stranu.“²⁴

První schůze Výboru²⁵ pod vedením Karla Urbánka se uskutečnila dne 31. října 1988. Předmětem jednání byl zejména vlastní obsah činnosti nového orgánu, který se, podle Václava Václavíka, „postupně vykrystalizuje“.²⁶ Odpůrce federalizace strany Josef Kempný však jasně

prohlásil: „Jsme územním orgánem, základní úkol máme daný tím, že budeme zabezpečovat úkoly pléna, předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ.“²⁷ Materiál řešící obsahové zaměření Výboru řešili jeho členové také dne 9. ledna 1989. V diskusi se promítla nejistota ohledně toho, co má orgán vlastně dělat v souvislosti s proměnami samotné KSČ. Reflexe tohoto procesu je patrná v diskusi členů Výboru. Josef Mevald v diskusi podotkl, že „[m]ateriál je variabilní v souvislosti s tím, že není vymezeno pevné místo výboru ve stranické struktuře.“²⁸ Podle Václava Běžela bylo těžké „rozpracovávat materiál podobného druhu, pokud není vyjádřena dělba práce mezi stranickými orgány.“³⁶ Bylo prý třeba, dodal Běžel, „řešit i problémy vzájemných vztahů, jejich vymezení, zejména mezi odděleními ústředního výboru a výborem“.²⁹

Hodnocení fungování Výboru je ztíženo jeho poměrně krátkou existencí a také skutečností, že (podobně jako v případě mnoha jiných reformních návrhů) další fáze federalizace měla nastat po mimořádném sjezdu KSČ v roce 1990. Existence Výboru a jeho činnost však v kontextu doby nebyla bezvýznamná. V rámci kádrové reformy měl Výbor rozhodovat celkem o 852 funkcích. Ve vztahu ke KSS však stále existovala jistá asymetrie, kádrový pořádek ÚV KSS z roku 1988 zahrnoval dokonce 2585 míst.³⁰ Vznik a fungování popisovaného stranického orgánu poukazuje minimálně na dvě věci. Zaprvé, v diskusích o odstranění asymetrického uspořádání stranických orgánů se vůbec nediskutovala otázka fungování československé federace jako celku. Odpůrci stranické federalizace z řad členů vedení KSČ se obávali decentralizace, kterou by vytvoření komunistické strany v ČSR mohlo v budoucnu přinést. Zadruhé geneze a existence Výboru poukazuje na dynamiku československé přestavby. Vznik Výboru je jeden z projektů, které se podařilo v rámci reformy politického systému realizovat. Jistá nechuť při jeho ustavování a vyčkávání mimořádného sjezdu je ilustrující i pro další reformní koncepce, z nichž mnohé zůstaly jen na papíře.

Poznámky:

¹ Tento text je výstupem projektu Grantové agentury UK č. 622312 řešeného na FF UK.

² Martin Štefek je interní doktorand na Ústavu politologie FF UK.

- ³ Orgán se poprvé sešel v následujícím složení: Oldřich Černík (předseda vlády ČSSR), Ladislav Karda (vedoucí tajemník západočeského KV KSČ), Jaroslav Karhan (předseda Českého svazu družstevních rolníků), Oldřich Matějka (vedoucí tajemník obvodního výboru KSČ v Praze 9), Karel Naubert (člen PÚV KSČ), Jan Piller (člen PÚV KSČ), Stanislav Rázl (ministr chemického průmyslu), Lubomír Štrougal (předseda Byra, člen PÚV a SÚV KSČ). V následujících měsících docházelo k mnoha personálním změnám.
- ⁴ Zde vycházím z inventáře fondu 02/7 (Národní archiv ČR v Praze), jenž byl v letech 1971–1972 zpracován Romanou Sagačovou a Františkem Štěpánem.
- ⁵ Národní archiv v Praze (NA), fond (f.) 02/7, svazek (sv.) 1, archivní jednotka (a. j. 1), bod (b.) 0.
- ⁶ Aparát Byra tvořila oddělení: Politickoorganizační; Státních orgánů a společenských organizací; Branné, bezpečnostní a právní; Ideologické; Školství a vědy; Kultury; Ekonomické; Průmyslu, obchodu a služeb; Zemědělské politiky.
- ⁷ Není bez zajímavosti, že na konci osmdesátých let se časopis *Tribuna* stal orgánem nově vzniklého Výboru pro řízení stranické práce v českých zemích.
- ⁸ Těchto pět osob nahradilo v září 1969 Černíka, Císaře, Karhana, Matějčka a Šimka.
- ⁹ NA, f. 02/7, sv. 6, a. j. 18, b. 2.
- ¹⁰ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/doc_details/137-poueni-z-krizoveho-vyvoje-ve-stran-a-spolenosti-po-xxiii-sjezdu-ks.html
- ¹¹ Viz inventář fondu 02/7 (Národní archiv ČR v Praze).
- ¹² NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b. 0, s. 44.
- ¹³ O politice přestavby v ČSSR podrobněji: Štefek, M. 2010. Komunistická strana Československa a proces přestavby v letech 1985–1989. In: Kocian, J. – Pažout, J. – Rákosník, J. (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VII*. Praha, Dokořán.
- ¹⁴ NA, f. 02/1, a. j. P127/89, b. 1a, s. 17.
- ¹⁵ NA, f. 02/1, a. j. P27/87, b. 0., s. 33.
- ¹⁶ NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b. 0, s. 10.
- ¹⁷ NA, f. 02/1, a. j. P86/88, b. 0, s. 3.
- ¹⁸ Tamtéž, s. 1.
- ¹⁹ Tamtéž, s. 3
- ²⁰ Tamtéž, s. 7.
- ²¹ Tamtéž, bod 3, Příloha II.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž, Příloha III.

²⁴ NA, f. 01, č. j. ÚV – 098/88, s. 10.

²⁵ Složení Výboru: Urbánek Karel, Mevald Josef, Hutterová Marie, Běžel Václav, Horčík Zdeněk, Kempný Josef, Kopáček Jaroslav, Liška Otto, Němcová Miroslava, Pilný Pavel, Pitra František, Slavík Miroslav, Šípek Václav, Špejra Václav, Tesařová Zdeňka, Václavík Václav.

²⁶ NA, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, V 1/88, Zápis z diskuse.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ NA, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, V 1989 sv. 2, a. j. 5, b. 0, s. 6.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ NA, 02/1, a. j.: P94/88, b-4.

Seznam archivních pramenů:

Národní archiv České republiky, Praha

Fond ústředního výboru KSČ (01)

Fond předsednictva ÚV KSČ (02/1)

Fond byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích (02/7)

Fond výboru pro řízení stranické práce v českých zemích (V-1988, V-1989)

Literatura a další zdroje:

CÍSAŘ, Č. *Paměti: nejen o zákulisí Pražského jara*. Praha: SinCon, 2005.

HRADECKÁ, V., KOUDELKA, F. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. In: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/doc_details/137-poueni-z-krizoveho-vyvoje-ve-stran-a-spolenosti-po-xxiii-sjezdu-ks.html (odkaz kontrolován ke dni 10. 12. 2012)

RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha: Vyšehrad, Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.

ŠTEFEK, M. *Komunistická strana Československa a proces přestavby v letech 1985–1989*. In KOCIAN, J., PAŽOUT, J., RÁKOSNÍK, J. (Eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VII*. Praha, Dokořán, 2010.

ŠTROUGAL, L. *Paměti a úvahy*. Praha: Epocha, 2009.

VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Komunistická strana Československa: konsolidace (květen-srpen 1968)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2000.

VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Komunistická strana Československa: kapitulace (srpen-listopad 1968 a 1968)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Martin Štefek
Katedra politologie a humanitních studií
Metropolitní univerzita Praha
Prokopova 100/16
130 00 Praha 3
e-mail:stefek@mup.cz